

Lunds Universitet
Statsvetenskapliga Institutionen

STV 004
Vt-06
Handledare Ylva Stubbegård

Bolivia
kvinnorörelser och multietnisk stat

Irma Norrman

Abstract

This thesis examines the possibility of Bolivian indigenous women's social movements' getting their demands of a gender equal society fulfilled in the new state which was initiated in 2005 when Evo Morales became the first president representing the indigenous people of the country. By using a qualitative method I have showed that although the Bolivian indigenous women's social movements' historically has been significant political actors for social change in the country, with representation at both regional and national level, Bolivian women are still subordinated in the social and political sphere. By applying a feminist intersectional perspective which takes its point of departure in a understanding of power as multidimensional, where gender, ethnicity and class are constitutive principals, multiculturalism theories and a social movements theory framework, I have found that even if institutional changes, that opened the system increased the indigenous women's social movements political participation in Bolivia, power structures based on gender limited their possibilities to influence both socially and politically. With a political party that represents the indigenous in power there are no guaranties that the Bolivian indigenous women's social movements will have their demands fulfilled.

Keywords: indigenous women's social movements', intersectionality, Bolivia

Innehållsförteckning

1 INLEDNING	1
1.1 Syfte /Problemformulering	1
1.2.Disposition	2
1.3 Metod	2
1.3.1 Material	4
1.3.2 Begreppsdefinitioner	4
2 FALLET BOLIVIA	7
2.1 Historisk bakgrund	7
2.1.1 1982-2005	7
2.1.2 Nyliberal politik	8
2.1.3 LPP och andra regelverk	8
2.2 De bolivianska kvinnorörelserna	9
2.2.1 Federacion de Bartolina Sisa, OMAK	10
2.2.2 Kvinnorörelsernas krav	10
2.2.3 Andra aktörer	11
3 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	12
3.1 Feministiska teorier	12
3.2 Intersektionalitet	13
3.3 Mångkulturalism	14
3.4 Teorier kring sociala rörelser	15
3.4.1 Political Oppotunity Structure	15
3.4.2 Identitetsparadigmet och Framing	16
4 KONSOLIDERING OCH MOTSTÅND	17
4.1 Konsolidering av de sociala rörelserna	17
4.2 Motståndarna till Vatten och Gaskriget	18
5 ANALYS	20
Möjligheter och hinder	20
5.1 Skapande av handlingsutrymme	20
5.2 Ett intersektionellt agerande	21
5.3 Mångkulturalism respekt eller hinder?	22
5.3.1 Kön fortfarande ett problem?	24
6 SLUTSATSER	25
REFERENSER	27

1 Inledning

Makt, naturresurser, inkomster och respekt för mänskliga rättigheter har under lång tid varit ojämnt fördelade i Bolivia. De som främst drabbats av den ojämlika fördelningen i landet har varit kvinnor och ursprungsbefolkningen (UD 2002:7).

I Bolivia tillämpades 1985 en ekonomisk politik i nyliberal anda vilket resulterade i en rad politiska, ekonomiska och sociala åtgärder som påverkade ursprungsbefolkningen, lantbrukarna och andra sociala grupper i landet. Dessa reformer ledde till en motreaktion bland skilda sektorer av det bolivianska civila samhället vilket initierar en dynamisk relation mellan staten och de sociala rörelserna (Petras 2005:175). Parallellt med dessa händelser uppstår en process som kan kännetecknas av en ökad medvetenhet om etnisk identitet bland ursprungsbefolkningen samt en institutionell konsolidering av de sociala rörelser som representerade dem (Van Cott 2003: 753). Konstruktionen av ett nytt politiskt projekt, den så kallade multietniska staten tar härmed fart (Petras 2005:179). MAS, Movimiento al Socialismo, ett parti i socialistisk riktning¹ som betonar ursprungsbefolkningens rättigheter lyckades komma till regeringsställning 2005 via allmänna nationella val. Händelsen kan ses som unik då ursprungsbefolkningen i Bolivia historiskt exkluderats från den formella makten (Van Cott 2003: 775).

Under de centrala politiska mobiliseringarna under ovan beskrivna period där den nationella och etniska identiteten står i fokus deltog en rad kvinnorörelser som representerar ursprungsbefolkningen. Den bolivianska sociologen Karin Monasterios menar att det som var nytt under denna period var att dessa kvinnorörelser denna gång inte agerade som stöd till det patriarkala systemet; det vill säga partierna, staten och de vertikala organisationerna utan de här agerade kollektivt utifrån gemensamma värderingar i termer av kön och makt (Monasterios 2004:2).

1.1 Syfte/ Problemformulering

Trots de bolivianska kvinnorörelsernas aktiva deltagande under ovan beskrivna period, pekar representanter för en rad kvinnorörelser i landet på hur kvinnor idag i Bolivia underordnas på flera nivåer i samhället. Vidare menar de att trots att maktstrukturer baserade på etnicitet, klass och nationell identitet under lång tid exkluderat ursprungsbefolkningen i landet, ska förtryck baserat på kön inte ses som mindre väsentligt (Amupey 2005:1). Utifrån detta skulle man kunna tolka det som om att med ursprungsbefolkningen vid den formella makten är det inte givet att ursprungskvinnor här inbegrips i själva begreppet "ursprungsbefolkning". Det vill

¹ MAS, tidigare social rörelse med förankring i de bolivianska kokabladsodlarnas fackförening (Petras 2005:189).

säga att man inte tar hänsyn till ursprungskvinnornas underordning på grund av kön. Jag menar att ursprungsbefolkningen som begrepp kan tolkas som ett könsneutralt begrepp, vilket kan läsas som manligt kodat.

Ambitionen med denna uppsats är således att undersöka om ursprungsbefolkningens ”seger” i Bolivia även kommer att innebära en förändring för kvinnors krav på ett genusjämnt samhälle, det vill säga en förbättring av deras förutsättningar till politisk och social inkludering. Syftet i denna uppsats är således att undersöka: Vilka möjligheter kvinnorörelserna som representerar ursprungsbefolkningen har att få igenom krav på ett genusjämnt samhälle i den nya multietniska staten.

För att svara på detta anser jag det nödvändigt att även belysa hinder och möjligheter kvinnorörelserna som representerar ursprungsbefolkningen har haft att framträda politiskt under ovan beskrivna process. Detta anser jag är nödvändigt då mönster och strukturer i tidigare processer är avgörande för en förståelse av kvinnorörelsernas framtida möjligheter att få igenom sina krav.

1.2 Disposition

Efter redogjorda syfte, metod och material följer begreppsdefinitioner samt förklaring av de begränsningar som kommer att göras i uppsatsen. Sedan presenteras en historisk och kontextuell bakgrund för att förse läsaren med nödvändig bakgrundsinformation till den studerade frågeställningen. Här presenteras även kvinnorörelserna som representerar ursprungsbefolkningen samt andra aktörer i Bolivia som är viktiga för den feministiska diskussionen och arbetet. Därefter följer det teoretiska ramverket som beskriver feministiska teorier, intersektionalitetsperspektivet, samt mångkulturalism. Här beskrivs även teorier kring sociala rörelser. Innan analysen beskrivs de politiska hinder och möjligheter kvinnorörelserna som representerar ursprungsbefolkningen hade. I analysen analyseras materialet med de flesta av de i teoridelen angivna analysverktygen. I en del kallad slutsats svarar jag på uppsatsen syfte som klargjorts i inledningen och sammanfattar studien. Käll- och litteraturlista kommer att placeras sist i uppsatsen.

1.3 Metod

Som klargjorts är syftet med denna uppsats att belysa de framtida möjligheter de bolivianska kvinnorörelserna som representerar ursprungsbefolkningen har att framträda politiskt. Studien är teoriprovande, det vill säga en studie där teorin står i centrum (Esaiasson et al. 2002:97). Denna uppsats utgår vidare från flera kompletterande förklaringsmodeller för att förstå det bolivianska fallet. Studien är en fallstudie. Fallstudier faller ofta metodologisk under kvalitativ metod och

innebär att man grundligt studerar ett fall. Utifrån fallstudier kan man sedan generalisera (Lundquist 1993:105, Gustavsson 2003:117). Inom metodlitteraturen råder det dock delade meningar om kvalitativa fallstudier verkligen kan ge resultat som kan generaliseras (Lundquist 1993: 105). Lundquist menar att kvalitativ metod till skillnad från kvantitativ lämpar sig för studier där forskaren intresserar sig för att beskriva och uppnå förståelse av sammanhang och strukturer (Lundquist 1993: 104). S. B. Merriam förklarar fallstudiemetodik på detta sätt: "... fokus ligger på process snarare än resultat, på kontext snarare än på specifika variabler och på att upptäcka snarare än på att bevisa" (Merriam 1994:9). Detta är även denna uppsats utgångspunkt. Då jag i denna studie har för avsikt att beskriva, förstå och belysa olika fenomen har min ambition även varit att arbeta utifrån en medvetenhet om att studier färgas via förförståelse, erfarenheter, värderingar, kunskaper och forskningssyn och att man därför inte kan tala om en fullständig objektivitet inom kunskap (Gustavsson 2003:119). Subjektivistisk epistemologi innebär att fastän en realistisk ontologi finns, präglas kunskapen av iakttagarens värderingar (Lundquist 2003:68). Min ambition är ändå att sträva efter hög intersubjektivitet, det vill säga att skapa möjligheter för läsaren att explicit se hur forskaren kommit fram till sina slutsatser, samt öppet redovisa materialets ursprung (Lundquist 1993: 52-4).

Begränsningen av att endast studera kvinnor från ursprungsbefolkningen i Bolivia och dess sociala rörelser bottenar i att uppsatsen tar avstamp i en kontext där de sociala rörelserna som representerar ursprungsbefolkningen i Bolivia var centrala aktörer för förändring. Urvalet av kvinnorörelser som representerar ursprungsbefolkningen är främst gjord utifrån bedömningen att de sociala rörelserna som ingår i Amupei² är centrala kvinnorörelser i Bolivia. Då det inte var möjligt att intervjua representanter för de bolivianska kvinnorörelserna anser jag att Amupei dokumentet ger en bra bild av de aktuella bolivianska kvinnorörelsernas arbete och krav³. Jag är dock medveten om att vissa kvinnorörelser faller bort vid detta urval. Ursprungsbefolkningen i Bolivia består av 36 olika språkgrupper och utgör ca 60% av befolkningen. Då jag i denna uppsats talar om ursprungsbefolkningen i Bolivia menar jag Aymara och Quechua, en grupp som utgör 55 procent av den Bolivianska befolkningen (Andolina, Radcliffe, Laurie, 2005:5).

Den "politiska processen", "den studerade perioden" etc. används i denna uppsats som generella uttryck för perioden 1985, då den nyliberala politiken initierades i Bolivia fram till 2005 då MAS (Movimiento al Socialismo) kom till regeringsställning i det nationella presidentvalet.

² I Amupei (Articulación de Mujeres por la Equidad y la Igualdad) ingår de hundra största kvinnorörelserna i Bolivia. För en mer utförlig förklaring av Amupei se kapitel 2.2.2

³ Jag kontaktade i ett tidigt stadium av uppsatsprocessen ett antal representanter för Bolivianska kvinnorörelser som representerar ursprungsbefolkningen för intervjuer utan framgång.

1.3. 1 Material

Uppsatsens material består främst av sekundärmaterial så som vetenskapliga artiklar, facklitteratur samt policydokument från svenska och bolivianska regeringen. Vad gäller den historiska och kontextuella delen av uppsatsen har James Petras bok "Social Movements and State power" från 2005 samt Donna Lee Van Cotts artikel från 2003 varit viktiga källor. Dokumentet från Amupei som omfattar kvinnorörelsernas krav och strategier för kommande period och som utgör en viktig grund i denna uppsats, har varit central för att illustrera de Bolivianska kvinnorörelsernas krav och arbete. Jag kontaktade även UNDPs kontor i Bolivia (United Nations Development Program, FN:s utvecklingsprogram) för mer information om kvinnorörelserna. För information och en introduktion till litteratur rörande ursprungsbefolkningen Aymara och Quechua kontaktade jag Charlotta Widmark, forskare i kulturanthropologi vid Latinamerikanska Institutet, Stockholms Universitet som skrivit en avhandling och artiklar relaterat till genusrelationer inom ursprungsbefolkningen i Bolivia.⁴

1.3.2 Begreppsdefinitioner

Sociala Rörelser

I denna uppsats utgår jag i likhet med Touraine och Melucci från synen på sociala rörelser som viktiga aktörer för förändringar i samhället. De menar att ett samhälle skapas av konfliktfyllda interaktionsprocesser där de sociala rörelserna är centrala aktörer. Detta sker dock inom ramarna för strukturer i en viss samhällsformation (Thörn 1997:108). Jag ser vidare sociala rörelser som politiska grupper som utmanar den rådande politiken via icke-institutionaliserade metoder. (Pickvance 1999:354). Min utgångspunkt är även här att se sociala rörelser som kollektiva enheter där individer med gemensamma ideologier och intressen slutit sig samman för att nå gemensamma mål (Melucci 1992:33-36). De rörelser som studeras i denna uppsats kan betecknas som nya sociala rörelser i den bemärkelsen att de arbetar utifrån kollektiv identitet till skillnad från de så kallade gamla rörelserna där klass betonas. Alla rörelser i denna uppsats kan dock inte benämnas som nya sociala

⁴ Uppsatsens empiriska del bygger på ett omfattande informationssökande vilken jag anser är viktigt att redovisa. I ett tidigt stadium av uppsatsprocessen gjorde jag en mindre kartläggning av de bolivianska kvinnorörelserna som representerar ursprungsbefolkningen som var centrala under den studerade perioden, information som inte var lätt att finna (se sida 9-11).

rörelser då de inte är decentraliserade eller informella i sin struktur⁵. Användningen av uttrycket organisation syftar i denna uppsats till att rama in specifik verksamhet som varken är institutionaliserad eller i form av social rörelse, det vill säga motståndare av den rådande politiken.

Kvinnorörelser

Jag utgår från Beckwiths definition av kvinnorörelser det vill säga politiska rörelser som arbetar för kvinnofrågor, med kvinnligt ledarskap och beslutsfattande. Med feministisk rörelse menas här en politisk rörelse vars diskurs baseras på en analys av maktstrukturer där kvinnor underordnas och vars medlemmar kämpar mot politiska och sociala maktstrukturer på grund av kön (Beckwith 2001:372). De kvinnorörelser som ingår i Amupei kan klassas som rörelser med både drag från feministisk rörelse och kvinnorörelse.

Ursprungsbefolkning

I denna uppsats använder jag FN's "Sub-commission on the Prevention of Discrimination and protection of Minorities" definition av ursprungsbefolkning, det vill säga: "Indigenous communities, peoples and nations are those which, having a historical continuity with pre-invasion and pre-colonial societies that developed on their territories, considered themselves distinct from other sectors of the societies now prevailing in those territories, or parts of them. They form a present non-dominant sector of society and are determined to preserve, develop and transmit to future generations their ancestral territories, and their ethnic identity, as the basis of their continued existence as peoples in accordance with their own cultural patterns, social institutions and legal systems" (UN Doc 1986 para. 379). Min ambition är vidare att i denna uppsats beskriva ursprungsbefolkningen i Bolivia som ett heterogent kollektiv med utgångspunkten att kulturer är dynamiska fenomen i ständig förändring med inre differentiering⁶ (Yuval-Davis 1997:41).

⁵ Nya sociala rörelser som begrepp etablerades som beteckning på de rörelser som inte anses ha uppstått ifrån arbetarklassen, de så kallade gamla sociala rörelserna. Gemensamt för de nya sociala rörelserna är att de förenar människor efter kollektiv identitet så som kön, etnicitet, eller livsstil. Organisationerna är i allmänhet informella och decentraliserade i sin struktur (Pakulski 1995:72).

⁶ Historiskt har en kultursyn rått där man sett vissa etniciteters eller nationaliteters kulturer som bestämmande för en grupps särdrag (Yuval-Davis 1997 40-41).

Multietnisk stat

Multietnisk stat används i denna studie som ett generellt uttryck för den nya staten som började ta form i Bolivia i och med att det socialistiska partiet MAS, Movimiento al Socialismo med Evo Morales i spetsen tillträdde den formella makten i december 2005. Multietnisk därför att fler bolivianska etniska grupper efter december 2005 är representerade i parlamentet. Tidigare hade ledamöter från ursprungsbefolkningen varit i minoritet.

2 Fallet Bolivia

2.1 Historisk bakgrund

Av Bolivias 8,1 miljoner invånare tillhör ca 60 procent ursprungsbefolkningen, vilken består av 36 olika språkgrupper där social organisering och politisk kultur skiljer sig åt (Widmark 2003:5, Andolina et al. 2005:5). Den Aymara- och Quechuatalande gruppen utgör 55 procent av den Bolivianska befolkningen (Andolina et al. 2005:5). Aymara och Quechuas är också utspridda längs med gränserna mot grannländerna Peru, Chile och Argentina (Van Cott 2002:760). Ursprungsbefolkningen i Bolivia har historiskt varit exkluderad både socialt och politiskt (Van Cott 2003:775). Här kan man exempelvis se hur de politiska regimerna i Bolivia konstant uteslutit stora delar av ursprungsbefolkningen från den formella makten. 1995 (Law 1615 of February 6, 1995) fastslog den Bolivianska konstitutionen tillkännagivandet av ursprungsbefolkningens sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter (Montgomery Roper 2003:143). Fördelningen av makt, resurser, inklusive naturresurser, inkomster och respekt för mänskliga rättigheter har dock länge varit ojämlig i landet där ursprungsbefolkningen främst drabbats (UD 2002:7).

2.1.1 1982- 2005

Bolivias politiska historia kännetecknas sedan självständigheten från Spanien 1825 av en instabilitet med flertalet militärkupper mellan perioder av demokratiskt valda regeringar (Van Cott 2003: 755). Sedan demokratins återkomst 1982 kan betydande demokratiska framsteg ses i Bolivia, bland annat vad gäller decentralisering och kommunal demokrati (UD 2002:7). Boliviansk politik domineras sedan demokratins återkomst av tre centerhöger och centervänster partier⁷ (Van Cott 2003:755-760). Partier som i huvudsak representerar - och representeras av - vita och mestiser⁸ av manligt kön (UD 2002:7). Dessa partiernas inflytande minskade efter 1989 års nationella val och förändrade koalitionsbildandet inom det politiska systemet i landet, vilket gav nya politiska grupperingar så som ursprungsbefolkningens parti IPSP-MAS möjligheter till inträde. Koalitionsförändringarna kan dels härledas till intern problematik inom partierna samt den Bolivianska vänsterns tillbakagång som i sin tur kan förklaras med bland annat vänsterns bristande retorik rörande etniska och kulturella identitetsfrågor (Van Cott 2003: 755-760).

⁷ MNR (Movimiento Nacional Revolucionario), ADN (Accion Democratica Nacional) centerhöger. MIR (Movimiento de la Izquierda Revolucionaria) center vänster (Van Cott 2003:757).

2.1.2 Nyliberal politik

En nyliberal ekonomisk politik, Washington Konsensus hade prövats under 1970-talet i ett flertal länder i Latinamerika med syftet att stimulera dess ekonomier⁹ (Domingo 2005:9). I Bolivia tillämpades en rad nyliberala strukturanpassningsprogram 1985. Simultant präglas den bolivianska politiska ekonomin av de internationella finansiella institutionernas¹⁰ stora inflytande (1982-1996). Strukturanpassningsprogrammen innebar förutom bland annat budgetnedskärning och decentraliseringsreformer så som Law of Political Participacion (LPP), privatisering av de fem statsägda företagen, däribland gruvorna, vars verksamhet reducerades kraftigt (Petras 2005:185). De nyliberala strukturanpassningsprogrammen lyckades till viss mån stabilisera den bolivianska ekonomin, men en minskning av inkomstfattigdomen bland invånarna var inte lika framgångsrik (UD 2002:7). Inom ramen för de nyliberala reformerna ingick även regeringens intentioner att privatisera landets vattentillgångar år 2000 (Van Cott 2003:769). Den Bolivianska staten ämnade överlåta vattenrättigheterna i staden Cochabamba till det Amerikanska privata företaget Bechtel (Petras 2005:187). 2003 kom regeringen även med förslaget om att bevilja rätten att exportera naturgas¹¹ till ett amerikanskt multinationellt bolag via Chile, vilket innebar att Bolivia bara skulle tilldelas en mindre del av avkastningen (Petras 2005:193-194).

2.1.3 LPP och andra regelverk

Instiftandet av ett antal viktiga lagar i landet anses vara en av de mest betydande demokratiska framstegen i landet efter demokratins återkomst 1982 (UD 2002:7). En av dessa lagar var decentraliseringslagen Ley de Participación Popular, LPP (Law of Political Participacion) som tillämpades 1994 och som syftade till att öka deltagande, demokrati och lokal utveckling. Denna lag ämnade ge ett lagstadgat erkännande av både kvinnors och mäns lika rätt till politiskt deltagande i Bolivia (Widmark 2003:5). Lagen kan även ses som en första laglig möjlighet till territoriellt baserat inflytande för en rad organisationer som representerade ursprungsbefolkningen (Widmark 2003:5). Via en kommunal reform ämnade lagen utvidga de demokratiska rättigheterna, där 311 kommuner med valda företrädare skapades (Widmark 2003:5, Clisby 2005:23). 1997 infördes även en kvoteringslag som innebar att 30 procent av partikandidaterna skulle vara kvinnor (Widmark 2005:5). Kvoteringslagen har kritiserats av en rad feminister i Bolivia som menar att en jämlik fördelning är 50%. Andra feminister menar att kvotering av detta slag leder till att kvinnor integreras inom de politiska partiernas patriarkala strukturer utan att förändra dem (Strååt 2005:1). En annan institutionell förändring var

⁹ Decret 21060, en del av Nueva política económica, NPE, (Den nya ekonomiska politiken) (Petras 2005:185).

¹⁰ WB, IDB, UNDP (Petras 2005:185).

¹¹ Naturgasreserven i Bolivia är den näst största i Latinamerika (Petras 2005:186).

borttagandet av treprocentspärren för partiregistrering, vilket underlättade för de partier som representerade ursprungsbefolkningen som under 1980-talet förlorat sin registrering (Van Cott 2003:755).

En effekt på dessa åtgärder var MAS-partiet med sin representant Evo Morales seger i 2002 års presidentval. MAS blev det största partiet i fyra av landets nio departement (motsvarande län), fick 8 platser i senaten samt 27 i representanthuset¹² (Van Cott 2003:753). Valet blev en historisk vändpunkt då MAS som representant för ursprungsbefolkningen och lantbrukarna för första gången kom in den bolivianska regeringen (Petras 2005:191-192). 2005 lyckades partiet MAS med sin representant Evo Morales komma till regeringsställning via allmänna nationella val. Detta tack vare stöd från ursprungsbefolkningsrörelsen som framgångsrikt lyckats ta upp ursprungsbefolkningens exklusion på den politiska agendan och som vid 2002 års val blivit den mest konsoliderade rörelsen i landet, förankrad i en rad permanenta sociala rörelser som varit aktiva i 15-20 år (Van Cott 2003:767).

2.2 De bolivianska kvinnorörelserna

Efter kvinnokonferensen i Beijing 1995, och som ett behov av att stärka de befintliga bolivianska kvinnorörelserna kan man skönja nya organiseringsformer inom kvinnorörelserna i landet. Här kan Amupeis uppkomst år 2000 tas som exempel (Amupei 2005:1). I forumet Amupei samlas de hundra största kvinnorörelserna och organisationerna på nationell och regional nivå samt de fyra nätverken med kvinnoorganisationer och rörelser, där även ett antal sociala rörelser som representerar kvinnor från ursprungsbefolkningen ingår. 2005 lade Amupei tillsammans med det Bolivianska Viceministeriet för kvinnor¹³ fram förslag på hur regeringen bör arbeta med jämställdhet under perioden 2006-2010¹⁴.

2.2.1 Federacion de Bartolina Sisa, OMAK

¹² Det Bolivianska parlamentet består av två kamrar varav den övre (senaten) har 27 ledamöter. De nio departementen representeras av tre senatorer vardera. Den undre kammaren (deputeradekammaren) har 130 ledamöter, valda så att representationen ska spegla folkmängdsfördelningen i landet (Bra Böckers Lexikon 1991:196).

¹³ Idag benämnt: Viceministeriet för kvinnor, barn och ungdomar (Amupei 2005)

¹⁴ Planen är ett resultat av ett antal nationella förhandlingar och konferenser. Förslaget lades fram till presidentkandidaterna inför 2005 års nationella val där de förband sig att verkställa planen om de kom till regeringsställning (Amupei 2005:1).

En av de centrala kvinnorörelserna i forumet Amupei som representerar ursprungsbefolkningen i Bolivia är Federacion de Bartolina Sisa, hädanefter BS en rörelse med 200 000 tusen medlemmar, huvudsakligen ursprungskvinnor. BS kan även betecknas som en feministisk rörelse i enlighet med Beckwiths definition. Rörelsen bildades 1980 och finns idag representerad på både nationell och regional nivå. De har sedan bildandet arbetat för att få inflytande i de politiska beslutsprocesserna samt för ett införande av lagar som berör lantbrukarkvinnornas rättigheter, speciellt vad gäller markägande som de tidigare nekades. Även rättigheten att delta i de politiska partiernas vallistor för de nationella samt regionala valen har stått på BS agenda. BS anser att "manschauvinismen" präglar det Bolivianska samhället, både i ursprungsbefolknings samhällena och i det bolivianska samhället i stort. BS har sedan bildandet ifrågasatt de politiska institutionerna och de verksamma NGOs policy i landet och som enligt dem "inte beaktar deras genuskrav"(Amorin 2005:1).

Kvinnorörelsen Organización de Mujeres Aymaras del Kollasuyo (OMAK) har funnits sedan 1983 och arbetar på nationell och regional nivå. Rörelsens fokuserar sitt arbete kring frågor relaterade till kvinnors sociala, ekonomiska, etniska och kulturella diskriminering som den andinska komplementära synen¹⁵ i praktiken medfört enligt dem. OMAK kan således även klassas som feministisk rörelse i enlighet med Beckwiths definition. En av rörelsens huvudmål är att som del av ursprungssamhället i Bolivia och som representant för Aymarakvinnorna i landet, "bidra till ett multikulturellt och plurietniskt samhälle som avspeglar den sociala heterogeniteten där kvinnorna i enlighet med synen på komplementaritet kan vara aktörer i en ny maktordning med social rättvisa och frihet" (Flores 2000).

2.2.2 Kvinnorörelsernas krav

Här följer forumet Amupeis förslag på hur regeringen bör arbeta med jämställdhet under perioden 2006-2010¹⁶. Amupei-dokumentet innehåller fem strategiska mål under de av Amupeis prioriterade områdena: Ekonomi och fattigdom. Våld mot kvinnor. Sexuella och reproduktiva rättigheter. Utbildning. Politiskt deltagande. Under dessa områden har både mål och specifika åtgärder satts upp. I det strategiska målet som rör kvinnors politiska deltagande framför Amupei kravet att öka och förbättra kvinnors representation inom de politiska och sociala institutionerna. För detta har man satt upp fem specifika delmål. 1. Demokratisering

¹⁵ För beskrivning av den Andinska komplementära synen se kapitel 2.3

¹⁶ Planen är ett resultat av ett antal nationella förhandlingar och konferenser. Förslaget lades fram till presidentkandidaterna inför 2005 års nationella val där de förband sig att verkställa planen om de kom till regeringsställning (Amupei 2005).

av de sociala och politiska, institutionella relationerna 2.Garanti för kvinnors sociala och politiska representation i enlighet med den Bolivianska konstitutionen¹⁷. 3.Garanti av de medborgerliga rättigheterna till identitet. 4.Stärkande och främjande av de existerande kvinnoorganisationerna i landet med målet att tillgodose kvinnors politiska rättigheter. 5. Främjande och garanti av alla medborgares lika rättigheter för män och kvinnors lika rätt (Amupei 20:2005). De specialåtgärder som de satt upp inom detta område riktas främst till de i samhället mest utsatta grupper såsom ursprungskvinnor, fattiga samt kvinnor från landsbygden. Amupei framför till exempel kravet att den nya konstituerande församlingen, Asamblea Constituyente¹⁸ som ämnar arbeta fram en ny grundlag bör beakta representativitet och jämställdhet med betoning på kön och interkulturalitet, både ekonomiskt, socialt och politiskt (Amupei 2005:21).

2.2.3 Andra aktörer

I Bolivia finns även andra aktörer som inte utgör kvinnorörelser men som jag anser är viktiga för den feministiska diskussionen och arbetet i Bolivia. Dessa grupperingar har jag valt att benämna som organisationer. Här kan "Mujeres Creando" nämnas, en anarkofeministisk grupp med två fraktioner varav en inte är bunden till några sociala rörelser eller politiska grupperingar i landet som genom sina aktioner uppmärksammar frågor som rör maktrelationer relaterade till kön. Två andra exempel är forumet "El foro publico de mujeres" som arbetar med att skapa allianser mellan kvinnor från flertalet av de Bolivianska partierna och organisationen "Coordinadora de la mujer" som i huvudsak arbetar med att samla alla NGOs i Bolivia som arbetar med genus. De sistnämnda har samarbetat på regeringsnivå med den förra regeringens genusministerium (Strååt 2005:2).

¹⁷ Art. 6. de la Constitucion politica del Estado (CPE) . (Amupei 2005:20).

¹⁸ Den konstituerande församlingen, Asamblea Constituyente (AC) ämnar arbeta fram en ny Boliviansk grundlag då den gamla konstitutionen från 1825 inte beaktar den etniska pluralismen i landet (Petras 2005:192).

3 Teoretiska utgångspunkter

3.1 Feministiska teorier

Denna uppsats tar avstamp i ett genusperspektiv, det vill säga ett perspektiv där de sociala aspekterna av kön belyses. Förståelsen av genus som social konstruktion är således utgångspunkten i denna studie till skillnad från synen på identitet som biologiskt bestämt (Höjer, Åse, 1999:18-19). Att kvinnor exkluderas från den politiska arenan på grund av kön är centralt inom feministisk teori (ibid. 52). Detta är även denna uppsats utgångspunkt. Då min uppsats handlar om kvinnorörelser har jag begränsat mig till att ta upp feministiska teorier som rör genus och politik.

Fundamentalt inom feministisk teori är att kön och makt samspelar på ett sådant sätt att kvinnor konsekvent underordnas. ”Könstillhörighetens betydelse skapas, upprätthålls och förändras i ett socialt och politiskt sammanhang och den ojämlika könsrelationen är följaktligen en social och politiskt skapad maktordning” (Höjer och Åse 1998:21). Skillnaderna ligger i vad man anser könsmaktordningen grundar sig på samt hur och på vilken nivå ordningen vidmakthålls och förändras (ibid. 21). Även ifrågasättandet av traditionen där den politiska ordningen varit uppdelad i en manlig offentlig sfär och en kvinnlig privat sfär (Höjer, Åse, 1999: 37, Yuval Davis, 1997:5) är här central. Feministisk teori likställer ofta den offentliga sfären med den politiska, medan den privata sfären innebär familjen där kvinnor är i centrum (Yuval-Davis 1997:78). Feministisk teori ser således ett samband mellan ”kvinnors privata underordning i hemmet med kvinnors utsatta position i det offentliga” (Höjer och Åse 1999:38). En avspeglning av denna underordning i det offentliga rummet kan ses inom den politiska sfären. Det demokratiska systemet är utformat och styrt av män medan kvinnor är mer eller mindre underrepresenterade beroende på geografisk kontext. Feministisk demokratiteori ifrågasätter ”demokrati” och menar att den formas genom att kvinnor systematiskt utesluts och underordnas. Diskussion råder mellan olika feministiska skolor om huruvida förändring ska ske inom det nuvarande systemet eller om själva systemet är sammanvävt med könsmaktordningen (ibid 51-52).

Inom traditionell politisk teori ses politiska varelser som könlösa individer, ett antagande som bidrar till att könsmaktordningen vidmakthålls. Feminismen ifrågasätter maktordningen ”genom att ständigt lyfta fram kopplingen mellan kön och makt och genom att peka på individens falska könsneutralitet”. Inom Feministisk teori talas om att individbegreppet gör mannen till norm och kvinnor blir då en avvikelse i förhållande till denna norm. Frågan om vad kön är finns således i själva maktordningen (Höjer och Åse 1999:74).

Kvinnors roll inom kollektivet kan således ses som ambivalent. Å ena sidan representerar de kollektivets helhet då de får representera kollektivets identitet. Å andra sidan är de ofta exkluderade från kollektivets vi, från den politiska arenan och objektifieras istället för att tilldelas en subjektiv roll (Yuval -Davis 1997: 47).

3.2 Intersektionalitet

I det bolivianska fallet är även det relevant med analys som belyser hur flera maktaxlar samverkar . Således kommer jag i denna uppsats även att använda mig av ett intersektionalitetsperspektiv. Intersektionalitet används inom feministisk teori för att analysera ”hur sociokulturella hierarkier och maktordningar interagerar och skapar inklusion/ exklusion runt diskursivt och institutionellt konstruerande kategorier som genus, etnicitet, ras, klass, sexualitet, ålder/generation nationalitet osv.” Det ömsesidiga konstruerandet av de olika kategorierna är centralt inom intersektionell analys (Lykke 2005:8). Inom perspektivet korsas flera identitetskomponenter och maktordningar. Jag kommer i denna uppsats att lägga tyngdpunkten på dimensionerna kön/genus, klass och etnicitet. Detta val innebär dock inte att andra identitetskomponenter så som ålder, sexualitet etc. är av mindre betydelse. Vilka kategorier som belyses inom intersektionalitet och hur var och en av dem tolkas är föremål för pågående diskussioner inom feministisk forskning (Borgström, 2005; 4).

Intesektionalitet belyser hur olika maktordningar och identitetskomponenter kan försvaga eller förstärka varandra, komplettera eller konkurrera med varandra (ibid. 5). Kategorier kan exempelvis ”ha olika tyngd i olika kontexter”, ibland till och med vara ”vilande” för att plötsligt aktualiseras (Lykke i Krekula et al. 2005:89). Hur man laborerar med identitetskomponenterna beror på vilken förståelse man har med begreppet intersektionalitet. Dels kan man tala om av Lykke benämnt ”konkurrerande intersektionalitet”, ”konstruktionen av hegemoniska hierarkier av kategorier, där en viss sorts maktordning får a priori status och de sociala kategorier som den producerar anses viktigare än alla andra”. Här kan traditionella vänstermarxisters betoning på klass framför andra sociala kategorier nämnas som ett exempel (Lykke 2005:10). Dels kan man se intersektionalitet ”additivt”, det vill säga ”att både subjetsformationer baserade på genus, ras, etnicitet, sexualitet, osv, och de maktordningar som skapar dem, analyseras som separata strukturer och avgränsade enheter som interagerar men inte intra-agerar. Lykke menar att tillämpningen av den additiva intersektionaliteten inte tar hänsyn till samspel av de olika sociala kategorierna och maktordningarna samt hur dessa förändras ständigt i pågående processer (Lykke 2005:9-10).

Intersektionalitet kan således ses som ett synliggörande och problematiserande av de relationer som är grundläggande för maktutövande och vidmakthållande av ojämlikheter (de los Reyes, Mulinari 2005:24). Perspektivets styrka ligger i att det

”kopplar makt och ojämlikhet till individens möjligheter att agera som subjekt inom ramen för samhällets strukturer, institutionella praktiker och rådande ideologier” (ibid 16).

3.3 Mångkulturalism

Enligt Widmark är det problematiskt att främja ett genussamhälle utan maktordningar och samtidigt ta hänsyn till olika kulturella praxis hos de olika etniska grupperna i Bolivia, utan att skapa konflikt i den bolivianska kontexten (Widmark 2003: 5). Will Kymlicka är en av teoretikerna inom mångkulturalism som menar att minoritetsgrupper ”borde skyddas genom särskilda grupp-rättigheter eller privilegier” (Okin 2002:15). Statsvetaren Susan Moller Okin är kritisk mot mångkulturalismens idéer och framhåller att det inom de flesta kulturer existerar tillvägagångssätt och ideologier som rör genusrelationer präglade av tydliga maktskillnader mellan kvinnor och män (ibid.17).

Tilldelandet av grupprättigheter möjliggör således vidmakthållandet av sådana handlingsmönster vilket hindrar kvinnors agerande på olika sätt i samhället (Okin 2002:17). För det första framhåller Okin att grupprättigheter tenderar att fokusera mer på skillnader mellan grupper än inom dem (Okin 2002:17). För det andra framhåller Okins att ”grupprättighetsivrarna bryr sig mycket lite om den privata sfären”. De flesta kulturer betonar den personliga, sexuella och reproduktiva sfären vad gäller kulturella seder och bruk. Det är i hemmet mycket av den egna kulturen praktiseras, bevaras och överförs till nästa generation (ibid.17-18). På liknande sätt framhåller Yuval-Davis att kvinnan ofta får inneha rollen som den symboliska bäraren av kulturens identitet och ära medan mannen får rollen som beskyddare av kvinnan och kulturen (Yuval –Davis 1997:45).

Okin betonar vidare att många av världens kulturer och traditioner är patriarkala med socialiseringsmönster som syftar till att kontrollera kvinnors sexualitet och reproduktion (Okin 2002:18-19,22). Upprätthållandet av sådana kulturella mönster via grupprättigheter påverkar således i större grad kvinnor än män då kvinnors liv är mer centrerat på att ”bevara och hålla i gång livets personliga, familjära och reproduktiva sidor”. Här är även spridningen av makt och ansvar i hemmet avgörande för ”vilka som kan vara med och påverka det kulturella livets mer offentliga delar där regler och förordningar för både det offentliga och det privata livet tillkommer”. Ju mer en kultur framhåller kvinnors roll i det privata desto svårare är det för kvinnor att åstadkomma jämställdhet i någondera av rummen, menar Okin (Okin 2002: 18).

Med utgångspunkt i dessa resonemang kring länken mellan genus och kultur är det problematiskt att förena mångkulturalism med ett feministiskt perspektiv menar Okins. Hon menar att trots att man i många kulturer formellt uppfyllt kvinnors grundläggande medborgerliga fri- och rättigheter ”begränsar diskrimineringen inom hushållen” kvinnornas och fickornas valmöjligheter. Könsdiskriminering har enligt

Okin ofta ”mycket djupa kulturella rötter” (Okin 2002:29). Okin framhåller att det krävs mer än tillhörighet till en stark kultur för att nå självrespekt och välbefinnande. ”För att man ska kunna ifrågasätta sina nedärvda sociala roller [...] är det knappast nog att ens kultur skyddas”. Lika centralt är här att ens plats inom kulturen och de roller vi socialiseras in i synliggörs och uppmärksammas (ibid.29).

3.4 Teorier kring Sociala rörelser

Uppsatsen teoretiska ramverk relaterat till de sociala rörelserna utgår ifrån en förståelse av att sociala rörelsernas möjligheter att påverka kan ses utifrån både externa och internt faktorer. Political Opportunity Structure, härnäst POS beskriver de möjligheter och hinder sociala rörelser har inom den institutionaliserade politiken. Teorier om de nya sociala rörelserna (Identitetsparadigmet) betonar kollektiv identitet för att förstå sociala rörelsernas uppkomst och handlingar¹⁹.

3.4.1 Political Opportunity Structure (POS)

Political Opportunity Structure (POS) beskriver de möjligheter sociala rörelser har inom den institutionaliserade politiken. Med politiska möjligheter menas ”the dimension of the political environment that provide incentives for collective action by affecting peoples expectations for success or failure (Gamson och Meyer i Tarrow 1998:77). Den politiska strukturen är således här central för sociala rörelsernas möjligheter att påverka. Inom POS finns fyra faktorer som påverkar möjligheterna:

1. Öppenhet i landets politiska system.
2. Graden av stabilitet bland grupperingarna av elitpolitikerna som stödjer den rådande policyn
3. Närvaron av allierade bland den politiska eliten,
4. Statens kapacitet att vilja straffa de som utmanar makten (Tarrow 1998: 77-7).

I denna uppsats har jag fokuserat på faktorerna 1,2 och 3.

Teorier kring POS menar att institutionella förändringar så som öppenhet i landets politiska system skapar möjligheter för de sociala rörelsernas agerande inom den formella politiken. Demokratiska val kan ses som typiska exempel där möjligheter för sociala rörelser ökar (Tarrow 1998: 76-78). Här kan även förändringar av allianser inom det politiska systemet som öppnar upp för möjligheter för de sociala rörelserna (koalitioner med den politiska eliten) ses som centralt inom POS (Tarrow 1998: 78-79). Närvaron/frånvaron av politiskt allierade eller stödgrupper kan också vara avgörande för sociala rörelsernas politiska

¹⁹ Inom forskning kring sociala rörelser finns även Resursmobiliseringsparadigmet som betonar strategi, organisation och rationalitet, vilket ej kommer att tillämpas i denna uppsats. För en utförlig diskussion om de olika perspektiven inom rörelseforskning se Finnemore och Sikkink (2001).

möjligheter. Med allierade på olika instanser i samhället menar man att sociala rörelsernas kollektiva handlande underlättas. Allianser med politiska partier kan här ses som speciellt viktiga (ibid. 76-79).

Då Tarrow belyser förändringar i den politiska strukturen som betydande för de sociala rörelsernas politiska möjligheter är det inte ett ensidigt förhållande. Han ser också de sociala rörelserna som viktiga aktörer för sociala förändringar. ”Cykler av ökande konflikter i det sociala systemet” initieras av de politiska möjligheter som de sociala rörelserna bland andra aktörer i samhället skapat. Med cykler av konflikter menas här, en fas med bland annat en snabb spridning av kollektiv handling från mobiliserade till mindre mobiliserade sektorer som i förlängningen leder till en interaktion mellan staten och dess utmanare (Tarrow 142:1997). Sociala rörelser och framför allt vågorna av sociala rörelser är centrala katalysatorer för sociala förändringar menar Tarrow (Tarrow 1998: 25).

3.4.2 Identitetsparadigmet och Framing

Teorier om de nya sociala rörelserna, Identitetsparadigmet betonar till skillnad från POS att kollektiv identitet är fundamental för att förstå sociala rörelsernas uppkomst och handlingar. Melucci, en av föregångarna till Identitetsparadigmet betonar att sociala rörelser agerar av ett behov av att uttrycka sin identitet. Han framhåller att analysen av sociala rörelser begränsas genom att ställa dem mot något annat (politisk struktur exempelvis). Han menar att man glömmer motiven man har med rörelserna på detta sätt och betonar att kollektivt handlande formas av de gemensamma värderingar som individer i kollektivet besitter (Melucci 1996:13-15). Teoretiker inom sociala rörelser har länge fokuserat på processen av meningsskapande och under 1990 talet blev ”the social construction of meaning” en central del av teorier relaterade till sociala rörelser (Klandermans 1997 i Finnemore och Sikkink 2001:18). Man menade att sociala rörelser bidrog till att skapa och återskapa mening genom så kallad ”framing” eller ”the conscious strategic efforts by groups of people to fashion shared understandings of the world and of themselves that legitimate and motivate collective action” ”Framing” handlar således om hur sociala rörelser formar idéer till ramverk som definierar deras handlingsstrategier. ”Framing” sker inte bara genom retorik utan också genom val av handlingar, samt interaktionen mellan dessa två (Mc Adam et al i Finnemore och Sikkink 2001:18). Dessa ramar används sedan av sociala rörelser för att försöka sig på ”konsensus mobilisering” dvs. kommunikation för att få andra på sin sida (Klandermans 1997 i Finnemore och Sikkink 2001:18, Smith et al 1997 i Finnemore och Sikkink 2001:18, Tarrow 1998:110).

4 Konsolidering och motstånd

4.1 Konsolideringen av de sociala rörelserna

Simultant med perioden där den nationella identiteten står i fokus och manifesteras via försvarandet av naturresurserna gentemot utländsk upphandling under ”Gas och Vattenkriget” kan man se hur ursprungsbefolkningen, en grupp som historiskt exkluderats från den formella makten även söker gehör för sina krav (Madrid 2005:161, Monasterios 2004: 2). I och med detta börjar ursprungsrörelsen i Bolivia utvecklas och konsolideras. Den politiska riktningen inom ursprungsbefolkningsrörelsen förankrad i kokaodlarnas fackförening ses som en av de mest betydande. Kokabladsodlarna hade initialt organiserat sig som en social rörelse vars kollektiva handlande baserades på klass efter demokratins återkomst 1983. De som tidigt hade anslutit sig till dem var primärt Aymara och Quechua emigranter som behållit banden med de traditionella ursprungsbefolkningsgemenskaperna och som upplevde en diskriminering på grund av etnicitet²⁰. Rörelsen betonade förutom ursprungsbefolkningens rättigheter även kokabladsodlingens betydelse²¹ vilket i den andinska regionen och för ursprungsbefolkningen i Bolivia har en traditionell och religiös innebörd (Van Cott 2003: 762, Petras 2005:189). Kvinnorörelserna som representerade ursprungsbefolkningen både i de rurala och urbana delarna av Bolivia hade historiskt organiserat sig kring olika frågor på lokal, regional och nationell nivå (Monasterios 2004:1). Detta bland annat under tiden innan den bolivianska självständigheten från spanjorerna under 1700-talet samt under den bolivianska revolutionen och jordreformen 1952 respektive 1953 (Luna Flores 2000: 6).

De ovan nämnda ursprungsrörelserna hade rötter i Kataristaideologin²² en ideologi med rötter i den marxistiska klassbaserade analysen om ekonomisk exploatering. En annan mer radikal gren inom ursprungsrörelsen uppkommer under

²⁰ Under 1990-talet fanns det 300000

Quechua emigranter i Chapare som blivit arbetslösa efter regeringens nedläggning av gruvorna och som börjat odla kokabladsodling (Van Cott 2003:761).

²¹ Som ett led i USAs avveckling av all kokaodling ämnade den Bolivianska regeringen 1986 avverka all odling av kokabladsodling i Bolivia för export (Van Cott 2003:761). För en mer utförlig information angående kokabladsodlingen i Bolivia se Kevin Healy (1988).

²² Efter det att regeringstrupper 1974 dödat 13 Quechuas som demonstrerade mot regeringens jordbrukspolitik (Tolatamassakern) formade en grupp Aymaraintellektuella autonoma lantbrukarorganisationer samt politiska partier som utmanade den sittande regeringen och militären i landet. De flesta tog namnet av Tupaj Kataru, en Aymaransk rebelledare från 1800-talet som grundade Kataristaideologin och vars huvudmål var att kämpa mot förtryck baserat på klass och etnicitet (Van Cott 2003:760).

den här tiden, MRTK²³ ledd av F. Quispe. En rörelse som strävar efter en självständig Aymara nation med territoriell kontroll över naturresurser.²⁴ Kokaodlarnas rörelse som representerades av Evo Morales och Quispes rörelse kom sedan att bilda politiska partier (LeeVan Cott 2003:760-761).

4.2 Motståndarna till Vatten och Gaskriget

Som jag beskrivit i kapitel 2 skapade de nyliberala reformerna som tillämpades 1985 i Bolivia och dess effekter missnöje bland stora delar av det civila samhället (Petras 2005: 175).

Under april 2000 ledde regeringens förslag att privatisera vattnet till stora protester i staden Cochabamba (Vattenkriget) vilket tvingade regeringen att ta tillbaka sitt beslut efter massiva demonstrationer organiserade av olika sektorer från det civila samhället (Petras 2005:187). Även regeringens förslag att sälja ut naturgastillgångarna 2003 ledde till protester i de stora städerna och resulterade i en politisk kris. 2004 kallade regeringen till en folkomröstning som skulle hållas i juli angående försäljningen av naturgasen. Oppositionen och representanter för ett antal sociala rörelser i landet motsatte sig detta förslag och menade att det bolivianska folket "redan sagt sin mening". Opinionsundersökningar visade att mer än 60 procent av befolkningen motsatte sig regeringen i denna fråga (Petras 2005:193).

Under den här perioden där vägblockader och andra kraftiga protester präglade de stora städerna flydde den dåvarande presidenten de Lozada i exil till USA. Denna period av massiva mobilisationer präglas även av repressalier från militärens sida vilket resulterar i flera demonstranternas död (Petras 2005:193-194). En av de största mobiliseringarna mot regeringens politik 2003 utspelade sig i El Alto (en Aymara-stad nära huvudstaden) där bland andra studenter, delar av medelklassen, så som intellektuella, MR-aktivister, journalister och professionella slutit sig samman med en rad bolivianska sociala rörelser och Aymara bönder (ibid. 195). De kvinnoorganisationer och rörelser som här var aktiva deltagare, var inte närvarande som stöd till de centrala fackföreningarna i landet såsom under tidigare politiska processer. Kvinnorörelserna var bland andra rörelser centrala politiska aktörer som mobiliserades och gjorde motstånd. Monasterios menar att under Vatten och Gaskriget agerade kvinnorna som självständiga politiska aktörer och inte som ett komplement till det patriarkala politiska systemet; det vill säga staten, de politiska partierna eller del av de vertikala organisationerna (Monasterios 2004:2-3). Nya tendenser vad gäller kvinnornas kollektiva handlande kan här ses (Monasterios 2004:2). Ursprungskvinnorna agerade under den här perioden även genom att politisera den privata sfären exempelvis genom att hålla hett vatten över militären

²³ MRTK, Movimiento Revolucionario Tupak Katari

²⁴ Även andra rörelser influerade av Katarista ideologin uppkom under den här perioden varav några sedan bildade politiska partier (Van Cott 2003:765).

och låsa in sina polismakar för att hindra dem från att bruka våld under demonstrationerna etc. (Monasterios 2004:2).

Samtidigt som varje rörelse under Vatten och Gaskriget som representerade ursprungsbefolkningen betonade sina specifika sakfrågor som beskrivits ovan var samtliga aktörer enade kring ett konkret projekt, att skapa ett alternativ till den nyliberala politiken samt att få ett slut på den "historiska kolonialiseringen av Bolivias ursprungsbefolkning" (Petras 2005:195, Monasterios 2004: 2). Konstruktionen av en multietnisk stat som tar hänsyn till landets etniska pluralism tar härmed fart (Petras 2005:179).

5 Analys

Möjligheter och hinder

I denna analysdel ämnar jag utifrån de valda analysverktygen belysa de möjligheter som kvinnorörelserna fick att organisera och konsolidera både sina organisationer och positioner, i och med de institutionella förändringar som kom till Bolivia efter demokratins intåg. Min ambition är här även att belysa de strukturella och kulturella hindren som ansågs begränsa kvinnornas handlingsutrymme. I en sista analysdel kallad slutsatser ämnar jag blicka framåt och se vilka framtida möjligheter kvinnorörelserna som representerar ursprungsbefolkningen har att få igenom sina genuskrav gentemot den nya multietniska staten. Detta utifrån dess gemensamma intressen i termer av identitet som kvinnor och inte enbart utifrån dess etniska kategori som enda givna form för kvinnors kollektiva mobilisering.

5.1 Skapande av handlingsutrymme

Som beskrivits i den empiriska delen kan man se en utveckling och konsolidering av de bolivianska kvinnorörelserna, forumen och organisationerna. Denna konsolidering och organisering kan förstås i enlighet med teorier kring Political Opportunity Structure (POS) och utifrån de institutionella förändringarna som kom i och med demokratins återkomst till Bolivia som på olika sätt öppnade upp det politiska systemet. Eduards menar att kvinnors självorganisering kan vara betydande vad gäller dess handlingsutrymme både för det politiska självförtroendet, för förbättringen av materiella villkor samt för ifrågasättandet av samhällsföreställningar relaterade till kön. Handlingsutrymme ska här förstås som "en större eller ny arena att röra sig på" (Eduards 2002:16).

Decentraliseringslagen, LPP som ämnade utvidga de demokratiska rättigheterna både för kvinnor och män, kan ses som positiv för kvinnorörelsernas ökade handlingsutrymme både vad gäller deras deltagande och möjligheter till att få igenom sina krav, då lagen skapade unika möjligheter för kvinnors politiska deltagande och synliggörande i beslutsfattande processer på kommunal och nationell nivå (Widmark 2005:5). Clisby menar dock att även om lagen inte tog i beaktning de strukturella hinder som begränsade kvinnors deltagande bidrog LPP i viss mån till ett ökat kvinnligt ledarskap inom vissa ursprungsorganisationer och till att stärka vissa lokala kvinnoorganisationer i landet (Clisby 2005:25).

Även de tidigare dominerande högerpartiernas minskade inflytande som gav ursprungsbefolkningspartier såsom IPS-MAS (2002) möjligheter till inträde kan ses

som ett viktigt fundament för kvinnorörelsernas politiska möjligheter att agera då dessa partier betonade ursprungsbefolkningens rättigheter. I enlighet med POS kan närvaron av politiskt allierade eller stödgrupper var avgörande för sociala rörelsernas politiska möjligheter (Tarrow 1998). Även om dessa ursprungspartier som betonade ursprungsbefolkningens rättigheter skulle kunna ses som ett betydande politiskt stöd för kvinnorörelserna utifrån den etniska identiteten, skulle de kunna medföra problem om andra sociala kategorier inte beaktas. Som beskrivits i den empiriska delen av uppsatsen kan man dock se hur kvinnorörelserna under gaskriget 2003 inte skapar allianser med fackföreningarna eller de vertikala organisationerna som under tidigare perioder, utan att deras kollektiva handlande utgår från en kollektiv identitet baserad på kön (Monasterios 2004:3).

I enlighet med identitetsparadigmet skulle man kunna förstå de bolivianska kvinnorörelserna som representerar ursprungsbefolkningens uppkomst och handlingar utifrån dess sociala och politiska exkludering baserad på kön och etnicitet. Att under lång tid ha betraktats som det andra könet och andra klassens medborgare i förhållande till mestiser och vita skulle även här kunna ses som kvinnorörelsernas "framing". Det vill säga den världsbild kvinnorörelsernas kollektiva handlande och retorik utgår från.

I linje med teorier kring sociala rörelser av Touraine, Melucci och Tarrow kan kvinnorörelserna ses som centrala aktörer som via sitt kollektiva handlande skapade viktiga samhällsförändringar och handlingsutrymme då de belyst en könsmaktsordning. Eduards menar att "kvinnors kollektiva handlande, självorganisering utan män, inte är summan av ett antal kvinnors erfarenheter och intressen utan en specifik *social konstruktion*, föränderlig och oförutsägbart men en kraft i omvandlingen av samhället (Eduards 2002:127). Stienstra menar på samma sätt att kvinnor med sitt kollektiva handlande genererar handlingskraft (Stienstra i Eduards 2002:128). Kvinnorörelserna kan tillsammans med andra sociala rörelser i landet ses som centrala aktörer som genom att visa sitt missnöje bromsade de nyliberala reformerna under Vatten och Gaskriget vilket fick avgörande konsekvenser för i vilken riktning framtida Boliviansk politik skulle bedrivas.

5. 2 Ett Intersektionellt agerande

Då aktörerna i denna uppsats är kvinnorörelser som både representerar ursprungsbefolkningen i Bolivia och kvinnor, kollektiv med inre differentiering är det här relevant att utgå från ett intersektionalitetsperspektiv, det vill säga en hänsyn till hur flera sociala kategorier och således också flera maktstrukturer interagerar och skapar inklusion / exklusion vid olika kontexter (Lykke 2005:5).

Som beskrivits tidigare i teoridelen belyser intersektionalitet hur olika maktordningar och identitetskomponenter kan försvaga eller förstärka varandra, komplettera eller konkurrera med varandra vid olika kontexter (Lykke 2005). I det Bolivianska fallet kan man under demonstrationerna mot privatisering av vattnet

och gasen exempelvis se hur sociala rörelser som utgick från olika sociala kategorier både mellan och inom grupper enades kring ett motstånd mot den rådande politiken. Här kan man även se hur grupper som tidigare varit "motståndare" skapade allianser med varandra så som exempelvis ursprungsbefolkning från arbetarklassen, vita från arbetarklassen, både kvinnor och män. Jag tolkar det även som om de sociala kategorierna etnicitet, kön, klass och nationalitet här i vatten och gaskriget interagerade simultant, samtidigt som samtliga kategorier här var lika betydelsefulla för ursprungsbefolkningen. Skärningspunkten här ser jag som den punkt i vilken de sociala kategorierna möttes för ett konkret projekt.

I Monasterios analys av vatten och gaskriget som beskrivits i 4.2 poängterar hon att kvinnorna här för första gången mobiliserade sig och deltog som självständiga politiska aktörer och inte enbart som ett komplement till det patriarkala politiska systemet och som stöd till männens organisationer (Monasterios 2004:2-3). Utifrån det här exemplet tolkar jag det som att kvinnorörelserna tidigare agerat utifrån kategorier som förknippade dem med män då det på detta sätt var lättare för dem att formulera sina intressen som "individer", eller som del av ett kollektiv med män (exempelvis nation, klass etc.), därmed inte i egenskap av underordnat kön, vilket i sin tur kan ha återskapat segregering. Paradoxalt nog kan även dessa kvinnorörelser ha varit tvungna att identifiera sina politiska intressen ihop med dess etniska kategoriers grupper av män för att överhuvudtaget nå ett politiskt erkännande av det förtyck de utsatts för. Samtidigt som kvinnorna med sin blotta närvaro och symboler demonstrerade, bildade allianser och skapade motstånd med andra sociala aktörer belyste de inte enbart den rådande ojämlikheten baserad på etnicitet och klass utan också ojämlikheten baserad på kön. Kvinnorörelserna framhävde även här könsdimensionen och visade på en förståelse av att kön även måste relateras till andra sociala kategorier så som etnicitet, nationell identitet och klass.

Sammanfattningsvis tolkar jag det som att de bolivianska kvinnorörelserna som representerar ursprungsbefolkningen genom att uppmärksamma den intesektionalitet som rått producerat alternativa konstruktioner av motståndsdiskurser. Det vill säga ett uppmärksammande av den skärningspunkt, där etnicitet, nationell identitet, kön och klass överlappat varandra, och där dessa kontextuellt och historiskt betingade identiteter för kampen om inkludering och synliggörande blev märkbara.

5.3 Mångkulturalism respekt eller hinder?

Inom de andinska samhällena finns synen på komplementära könsroller mellan man och kvinna, "complementariedad chacha-warmi", det vill säga en syn på att de båda könen kompletterar varandra med sina olikheter och bildar en helhet. Det gifta paret lyfts ofta fram i rituella sammanhang inom de andiska samhällena som en stark symbol för samhällets välstånd. Om komplementaritet råder inom ett hushåll leder det ofta till att det gifta paret agerar på symmetriskt vis i det offentliga.

Komplementaritet i teorin uttrycker inga hierarkier och män och kvinnor tilldelas viss självständighet i relation till de aktiviteter och ansvarsområden de tilldelas (Widmark 2003:6). Widmark menar att det komplementära perspektivet dock bara existerar så länge den manliga respektive kvinnliga sfären värderas lika. Vidare menar hon att den andinska kulturen i praktiken präglas av "manschauvinism", där kvinnors begränsningar i samhället är tydligast rörande politiskt deltagande. Det komplementära perspektivet kan således dölja ojämlikhet och hierarkier och skönmåla bilden av ursprungskvinnors situation (Widmark 2003:6).

Den bolivianska kontexten ska dock inte ses som en homogen, statiskt kulturell kontext, utan som en komplex social och kulturell miljö där kulturell identitet omformas och förändras i pågående processer. En kontext där traditionella synsätt och rådande praktiker interagerar. Widmark betonar detta i sin studie "Engendered Social Conflicts in Bolivia" om könsroller i La Paz och beskriver här hur könsroller förhandlas fram och kombineras. Hon menar att förhandlandet och kombinationen gäller tre olika synsätt på könsroller som samverkar; genusideal från väst (där jämlikhet betonas), det andinska komplementära synsättet, samt "mestizo" perspektivet som innebär att mannen är den enda familjeförsörjaren och kvinnan innehar rollen som hemmafru och mor som underordnas mannen (Widmark 2003:7). Galindo liksom Widmark betonar denna heterogena syn på kvinnan från ursprungsbefolkningen i Bolivia idag och menar att deras verkligheter ser olika ut beroende på social kontext och av faktorer så som hur ursprungskvinnan integrerats i de urbana delarna av landet, deras tillgång till teknologi och vad de har för roll inom den informella sektorn (Galindo i Caher, 2006:3).

Man kan konstatera att mångkulturalismen som pläderar för särskilda grupprättigheter skulle i den bolivianska kontexten skapa svårigheter för de bolivianska kvinnorna där det patriarkala systemet vidmakthåller kulturella mönster, vilket tenderar att mer påverka kvinnors möjligheter att agera i det offentliga än männens då den privata sfären i enlighet med feministisk teori är avsedd för kvinnor och den offentliga för män (Okin 2002:18-19,22). Även samtida feminister i Bolivia är kritiska mot den traditionella, så kallade komplementära synen och pekar på hur ursprungskvinnor i Bolivia idag i praktiken underordnas på alla nivåer i samhället av det patriarkala systemet, genom våld i hemmet och social kontroll.

Tillämpningen av lagen LPP som gav ursprungsbefolkningsorganisationer utökade juridiska rättigheter och som beskrivits i 2.1.3 skulle ske i enlighet med ursprungsbefolkningens seder och bruk. Detta skapade dock problem då dessa organisationer av tradition leddes av män och således exkluderade kvinnor från det offentliga rummet. Lagen tog följaktligen inte i beaktning de strukturella barriärer som hindrade kvinnor från att delta politiskt (Clisby 2005:1). Utifrån Kymlickas syn på tilldelandet av särskilda grupprättigheter eller privilegier till minoritetsgrupper (Okin 2002:15) tenderar man att förbise individens rättigheter, i detta fall kvinnors rättigheter då mångkulturalismens idéer tenderar att fokusera mer på skillnader mellan grupper än inom dem.

5.3.1 Kön fortfarande ett problem?

Även om ett ökat handlingsutrymme för kvinnorörelserna kan skönjas i Bolivia tack vare de institutionella förändringarna, finns som beskrivits tidigare i uppsatsen strukturella hinder som begränsar deras möjligheter till politisk och social inkludering. Kvinnorörelsernas marginaliserade position i det bolivianska samhället, där de mer eller mindre är uteslutna från den reella politiska makten kan förstås utifrån den könsmaktsordning som finns i det bolivianska samhället. Visserligen har kvinnors representativitet i det bolivianska parlamentet ökat sedan tillämpningen av kvoteringsreformen från 1997 men den är långt ifrån kvoteringsreformernas mål (CEPAL 1999).

Både inom ursprungsbefolkningen och på nationell nivå kan man se hur den traditionella synen där den politiska ordningen är uppdelad i en manlig offentlig sfär och en kvinnlig privat råder (Höjer och Åse 1999:37). Ett problem som de flesta ursprungskvinnorna i Bolivia idag stöter på är för att kunna agera i det offentliga måste de förhålla sig till traditionella synsätt vad gäller könsroller. Galindo menar att om kvinnor från ursprungsbefolkningen exempelvis ska delta i politiken måste de först uppfylla den traditionella rollen som kvinna med allt vad det innebär (Galindo i Chaher, 2006: 1, Clisby, 2005: 30).

6 Slutsatser

Syftet med denna uppsats är att undersöka vilka framtida möjligheter de bolivianska kvinnorörelserna som representerar ursprungsbefolkningen har att få igenom sina genuskrav i den nya multietniska staten. Såsom klargjorts i inledningen ämnade jag svara på detta med hjälp av relevanta teoretiska perspektiv samt utifrån en kvalitativ fallstudiemetod.

Först ämnade jag utifrån mitt empiriska material identifiera, beskriva och belysa de maktstrukturer som bidragit till kvinnors segregering. Min ambition var även att se vilka politiskt institutionella, och kulturella faktorer som bidrog till kvinnorörelsernas möjligheter att framhäva sina genuskrav och därmed hitta ett mönster som skulle kunna generaliseras. Detta har i denna studie framträtt allra tydligast i kapitel 4, där jag beskriver kvinnorörelsernas sociala organisering, konsolidering och motstånd.

Jag har i denna uppsats även belyst hur kvinnorörelserna förhandlat sina positioner under den studerade perioden där en dynamisk relation mellan en rad sociala rörelser och staten i Bolivia rådde. Förutom att studera kvinnorörelsernas agerande har jag i analysdelen uppmärksammat männen och andra sociala rörelser och grupper från det civila samhället. Detta har gjorts för att teckna en mångfasetterad bild av interaktionen och alliansskapandet mellan de olika aktörerna och därmed också de processer i vilka konstruktionen av olika sociala kategorier samverkat och överlappat varandra. Jag vågar utifrån detta hävda att det sker simultana processer av vidmakthållande och gränsöverskridande i Bolivia.

De förändringar på institutionell nivå som möjliggjorde kvinnorörelsernas kollektiva handlande via ett ökat handlingsutrymme, vilket här är viktigt att betona visar på mönster där det återuppstått andra ojämlikheter varav ojämlikhet baserad på kön är en av dem.

Karin Monasterios, erkänd boliviansk sociolog menar att även om Evo Morales regering lyft fram etnicitetsproblematiken på den politiska agendan i Bolivia ”finns det en risk att politiken i framtiden reduceras till ursprungsfolkens krav och inte beaktar andra slags förtryck så som genusförtryck” (Monasterios 2004:2). Detta kan förstås då ursprungsbefolkningen under lång tid exkluderats socialt och politiskt. Även andra feminister i Bolivia är skeptiska till den nya regeringen och menar att Morales prioriterat revolutionen, förstärkandet av naturgasen, kampen om jorden framför frågor som rör kvinnor. Tanken om att processer kan ske hand i hand existerar inte här menar de (Chaher 2006).

Ett illustrerande exempel på att den nuvarande regeringen i Bolivia inte prioriterat frågor relaterade till kvinnor, är bristen på konkreta åtgärder för hur man ska hantera frågan med den informella sektorn och migrationsproblematiken där ursprungskvinnor är i flertal (Galindo i Chaher, 2006:2).

Traditionsbundet tänkande och socialisation i könsstereotypa roller och föreställningar om kvinnliga och manliga förhållningssätt tycks fortfarande styra människors handlande. Brist på jämlikhet mellan könen är något som ofta ignoreras och sällan diskuteras i Bolivia. Med demokrati och bättre ekonomiska förutsättningar finns ingen garanti för att kvinnors ställning förbättras märkbart, men förutsättningarna kan öka. Detta skulle kunna ge kvinnor ökade möjlighet till socialt och politiskt deltagande. Jag anser således att trots att ursprungsbefolkningen kommit till regeringsställning i Bolivia, finns det inga garantier för att ursprungskvinnorna kommer att få ökade möjligheter till politisk och social inkludering.

Utifrån den empiri jag har haft tillgång till och som presenterats i den empiriska delen av uppsatsen har jag i analysdelen försökt belysa de rådande sociala skillnaderna i Bolivia som både skapade och stärkte ursprungsbefolkningens underordning. Det har dock inte varit lätt att se var det funnits öppningar och möjligheter till en egalitär utveckling i den bolivianska politiska processen. Jag är medveten om att för en djupare analys av hur olika sociala skillnader i Bolivia konkret har sammanflätats och konstruerat varandra, samt hur de relaterat till en politisk och subjektiv konstruktion av identiteter, krävs ett fältarbete med en noggrann analytiskt grundad metod. En metod där man undersöker hur subjektiva konstruktioner av identitet ter sig samt hur sociala indelningar verkar på olika nivåer i det bolivianska samhället både symboliskt och institutionellt.

Referenser

- Andolina, Robert- Radcliffe, Sarah- Laurie, Nina, 2005. Development and culture: Transnational identity making in Bolivia. *Political Geography* . Vo. 24:678-702
- Amorín, Carlos, 2005. La Rebellion de las mujeres. *Secretaria regional Latinoamericana*. Februari 2005. http://www.rel-uita.org/agricultura/foro_justicia-social/lidia_mamani.htm
- Amupei-Articulacion de Mujeres por la Equidad y la Igualdad. Agenda Minima de politicas Publicas para la Igualdad y Equidad de genero 2006-2010, 2005 *Profundizar la democracia y eliminar las exclusiones..* Republica de Bolivia- Ministerio de Desarrollo sostenible. Viceministerio de la mujer. Bolivia
- Beckwith, Karen, 2001. Women's Movement at Century's end: Excavation and advances in Political Science. *Annual Review of Political Science*. No. 4:371-390
- Borgström, Eva, 2005, i *KvinnovetenskapligTidskrift- Intersektionalitet*, Nr.2-3:4-6
- CEPAL, The Economic Commission for Latin America (ECLA) , 1999 *Participacion liderazgo y equidad de genero en america latina y el caribe* <http://www.eclac.org/publicaciones/UnidadMujer/2/lc11302/lc11302e.pdf> i <http://www.eclac.org/mujer/proyectos/perfiles/comparados/milenio12.htm>
- Chaher, Sandra, 2006. *Las Mujeres de Evo*. Artemisa Noticias. 2006-01-10 <http://www.artemisnoticias.com.ar/site/notas.asp?id=2&idnota=1249>
- Clisby, Suzanne, 2005. Gender mainstreaming or just more male-streaming? Experiences of popular participation in Bolivia. *Gender and development*. Vo.13, No. 2:23-32
- de los Reyes Paulina-Mulinari Diana, 2005. *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber
- Domingo, Pilar , 2005. Democracy and New Social Forces in Bolivia. *University of North Carolina Press*. Vol 83: 1727-1743
- Eduards, Maud,2002, *Förbjuden handling*, Malmö, Liber
- Finnemore, Martha- Sikkink, Kathryn, 2001. Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics, *Annual Review of Political Science*. Vo. 4: 391-416
- Flores, Carmen Luna, 2000. *El Papel de la Mujer Indigena/Originaria en los Conflictos generados por la opresion de parte de una sociedad colonizadora y explotadora*. Bolivia:Equipo de OMAK, Organización de Mujeres Aymaras del Kollasuyo. <http://www.aymaranet.org/OMAKprincipal.html>
- Gustavsson, Bengt (red), 2003. *Kunskapande metoder inom samhällsvetenskapen*. Lund: Studentlitteratur
- Healy, Kevin, 1988. Coca, the State, and the Peasantry in Bolivia, 1982-1988 *Journal of Inter-American Studies and World Affairs*. Vo.30:105-126

- Höjer, Wendt, Maria- Åse, Cecilia, 1996. *Politikens paradoxer*. Lund: Academia Adacta
- J. Nelson Barbara. Chowdhury, Najma, 1994. Yale University Press
- J. Montgomery Roper, 2003. *Latin American Perspectives*. Vo. 30 No. 1:139-161
- Krekula, Clary-Närvänen, Anna-Liisa-Näsman, Elisabet, 2005 i *Kvinnovetenskaplig tidning-Intersektionalitet*. Nr. 2-3:81- 94
- Linton, Magnus, 2005. *Americanos*. Stockholm: Atlas
- Lundquist, Lennart, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur
- Madrid, Raúl L, 2005. Indigenous Parties and Democracy in Latin America, *Latin American Politics & Society*, Vo. 47, No. 4:161-179
- Maheu, Louis, 1995, *Social Movements and Social Classes*. London: Sage.
- Melucci, A, 1996, Challenging code, Collective action in the information Sage. Cambridge: Cambridge University Press
- Merriam S, B, 1988. Fallstudie som forskningsmetodik. Lund: Studentlitteratur.
- Monasterios, Karin, 2004. Reconstruccion de identidades narrativas a partir de octubre. *Revista Nacional*, No.1. Oktober 2004. ed:Jaime Taboraga. Bolivia
- Monasterios, Karin, 2004. Titel okänd. Barrataria; Bolivia. Datum? Sid:51-57
- Okin, Moller, Susan, 2002. *Mångkulturalism-kvinnor i kläm?* Göteborg: Daidalos
- Petras, James- Veltmeyer, Henry, 2005. *Social Movements and State Power* London: Pluto Press
- Pickvance i Maheu, L (red), 1995. *Social Movements and Social Classes. The Future of Collective Action*. Toronto: SAGE Publications.
- Rice ,Roberta-Van Cott, Donna Lee, 2006. The Emergence and Performance of Indigenous Peoples Parties in South America: A Subnational Statistical Analysis. *Comparative Political Studies* Vol. 39: 709-732
- Strååt, Petra, 2005. Kritik mot jämställdhetsarbete i Bolivia. 13-02-06. <http://www.google.se/search?hl=sv&q=kritik+mot+j%C3%A4mst%C3%A4lldhetsarbete+%amp;meta=>
- Tarrow, Sidney, 1998. *Power in Movement-social movements and contentious politics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Thörn, Håkan, 1997, *Modernitet, Sociologi och Sociala rörelser /Rörelser i det moderna: Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789-1989*. Sociologiska Institutionen, Göteborgs Universitet
- Touraine, Alain, 1978, *The voice and the eye*. Cambridge: Cambridge University Press
- Yuval-Davis, Nira, 1997. *Gender and Nation*. London: Sage Publications Ltd.
- SIDA-Department for Latin America, 2003. *Country Analysis 2003-2007 for Bolivia*. Annex to the Regional Strategy for South America 2003-2007. <http://www.sida.se/shared/jsp/download.jsp?f=BoliviaCountAna.pdf&a=2711>
- Utrikes Departementet (UD), 2002 . *Landstrategi Bolivia 2003-2007*. 7-29 <http://www.regeringen.se/content/1/c6/01/14/16/6bdd3c38.pdf>
- Widmark, Charlotta, 2003. Engendered Social Conflicts in Bolivia. *LBC Newsletter* No.4-5 December 2003

Van Cott, Donna Lee, 2003. From Exclusion to Inclusion: Bolivia's 2002 Elections
Journal of Latin American Studies. No. 35:751-775